

Debatt

102076

Okkupasjonsforskningen

Av Ole Kristian Grimnes

I.

Kåre Lunden har kommentert min artikkel om okkupasjonsforskningen.¹ Han spør om hvilke begrep vi skal anvende på NS under okkupasjonen og stiller opp mot hverandre «landssvik» og «revolusjon». Han vil holde på «landssvik» og forkaste «revolusjon», NS var ikke noe revolusjonært parti. Om meg hevder han at jeg gjør det motsatte. Jeg slår vrak på «landssvik», men fremhever NS som et parti for «revolusjon». Faktisk gjør jeg ikke det i min artikkel. Men Lunden har likevel delvis rett. Jeg mener at revolusjonsbegrepet er nyttig for en forståelse av NS, og jeg vil legge mindre vekt på landssvik-begrepet.

Jeg har ikke sagt at NS' virksomhet under krigen ikke kan betraktes som landssvik. Det har stort sett vært akseptert at den kan det, og Lunden gjentar eller utdyper en del argumenter for at landssvik-begrepet både er presist og anvendelig. Jeg slutter meg til konklusjonen, men vil si følgende om premissene. Man kan selvfølgelig godta landssvik-begre-

pet slik juristene formet det i forbindelse med rettsoppjøret, med henvisning til lover og forordninger og gjennom domspremisser. Imidlertid er det visse haker ved helt å gå god for rettsoppjøret. Jeg oppfatter jusen slik at den fungerer best under stabile forhold, når lover og forordninger blir til gjennom en normal demokratisk prosess, i full offentlighet og fremfor alt modner over en viss tid. Under revolusjonære forhold, ved særlig brå og dyptgripende omveltninger blir den normale lovproduksjonen forstyrret, den holder ikke tritt med den raske utviklinge, og det oppstår anomalier. Slik oppfatter jeg omstendighetene omkring landssvik-lovgivningen og rettsoppjøret. Man vikler seg av den grunn lett inn i en omfattende, ofte spissfindig og ikke alltid fruktbar diskusjon der juristene setter premissene om man lar de juridiske kanalene alene bestemme begrepsbruken.

Bedre er det om man selv definerer sitt landssvik-begrep som kan ligge nær det juridiske, men uten at man helt tar ansvaret for alle sider av rettsoppjørets landssvik-begrep. Man kan for eksempel si at NS forsøkte å omstøte det konstitusjonelle demokratiet på udemokratisk vis ved hjelp av en utenlandsk okkupant som hadde invadert landet mot dets vilje. Jeg har ikke noen vanskeligheter med å kalle det for «landssvik». Jeg aksepterer også et annet uttrykk som Lunden introduserer, «politisk kriminalitet».

Kanskje er vi okkupasjonsforskere i dag for bluferdige med å si dette i klartekst.

Men det er også andre hensyn å ta. Jeg kan ikke se hvordan forskningen kan komme videre ved å insistere på en stadig gjentagelse av det velkjente landssvik-begrepet. Gjennom det avanserer vi ikke lenger enn til å poengtere enda en gang at NS var totalt avhengig av en utenlandsk invasjonsstyrke og okkupant, opptrådte ulovlig forandring med å bli nasjonalt stigmatisert på en måte som ble juridisk formalisert gjennom rettsoppgjøret.

Revolusjons-begrepet må i dag være et bedre verktøy enn landssvik-begrepet. Jeg tar gjerne Lundens utgangspunkt, Jon Elsters revolusjons-begrep: «En revolusjon er en brå og gjerne voldelig forandring av samfunnets styringsorganer... med det formål å endre makt- og eiendomsstrukturen. Revolusjon må skilles fra reform på den ene siden, fra opprør og statskupp på den andre siden.» Er et slikt begrep anvendelig på NS? Det kommer an på hvor uunnværlig «endring av eiendomsstrukturen» er for begrepet. Vi kan knapt si at NS tok sikte på å endre eiendomsstrukturen selv om NS omfattet en «sosialistisk» fløy. Om det kan berolige noen, føyer jeg derfor gjerne «politisk og ideologisk» til «revolusjon» for å vise at hovedvekten hos NS ikke lå på det økonomiske og sosiale felt.

Men for øvrig passer begrepet bra i den forstand at det gir både mening og forståelse å tale ikke om NS' «revolusjon» – for partiet lyktes ikke i sitt forsett – men om NS' «revolusjons-forsøk». NS tok nemlig sikte på å endre maktstrukturen med sitt fremstøt for en statlig ettparti-korporatisme. NS' revolusjonsforsøk kan heller ikke reduseres til et statskupp. Gjør man det, mister man et vesentlig moment, nemlig NS' storstilte forsøk på å omskolere det norske samfunn ideologisk og forvandle dets demokratiske politiske system. Det er et revolusjonsforsøk godt nok, men selvfølgelig et forsøk ovenfra, med statsmaktens ressurser til hjelp, ikke nedenfra med folkemassenes støtte. Dette forsøket er for øvrig tidlig og vel beskrevet av pionerene i motstandsforskningen.²

Det er klart at det i en viss forstand ligger en oppvurdering av NS når jeg insisterer på at revolusjons-begrepet både kan og bør anvendes på NS. Det ligger i det at man tar på alvor NS som et norsk nedslag av en av mel-

lomkrigstidens viktigste strømninger i Europa, tar på alvor NS' ideologi og NS' program og NS' forsøk på å sette ideologien og programmet ut i livet. Man må ta det seriøst simpelthen fordi det ble en betydningsfull del av okkupasjonshistorien.

Jeg har for øvrig merket meg at de tre okkupasjonshistorikerne Hans Fredrik Dahl, Øystein Sørensen og Ole Kristian Grimnes som ellers kan være uenige om både dette og hint, synes å være enige om at revolusjons-begrepet er både anvendelig og fruktbart mens landssvik-begrepet i dag bare er anvendelig.³ Det ligger et poeng i dette. Det er de praktiserende okkupasjonsforskerne som føler landssvik-begrepet som en hemske om man ensidig insisterer på det. Lunden er ingen okkupasjonsforsker så han kan nøye seg med å ta vare på den politiske moralen. Vi andre må ha for øye også forskningens progresjon, og han har en sørgelig tendens til å kreve uavhengighet av den moral man ellers gjerne ville forfekte.

II.

Øystein Sørensen har også kommentert min artikkel. Jeg må innrømme at jeg har litt vanskeligere for å svare ham enn Lunden. Sørensen kommenterer forskjellige punkter, men jeg ser ikke klart om de summerer seg opp til noen hovedposisjon. Derfor kan jeg heller ikke gi ham et slikt samlende prinsipielt svar som Lundens innlegg uten videre kaller på. Heller ikke ser jeg noe poeng i å kommentere alle punktene. I stedet velger jeg å ta opp et par som forekommer meg mest interessante.

Jeg blir ikke helt klok på Sørensens stilling til konsensbegrepet. Jeg hevdet at for Norges vedkommende var den nasjonale utvikling under krigen påfallende sterkt preget av konsens om man ser utviklingen under ett, og at denne konsens på en like påfallende måte har preget historieskrivingen om okkupasjonsårene. Jeg oppfatter dette som et vesentlig utsagn om norsk historie og historieskriving, av komparativ karakter, selv om jeg gjerne innrømmer at det mangler en full komparativ studie som helt ut belegger utsagnet. Jeg antydte videre at en slik konsensoppfatning selvsagt ikke må sperre for

undersøkelser av de motsetninger som faktisk forekom innenfor den nasjonale front og prøvde på den måten å sette en skranke for konsens-begrepets rekkevidde og gjennomslagskraft. Gjennom sine mange innvendinger viser Sørensen at han føler seg lite vel med konsens-begrepet. Han godtar det likevel, motstrebende har jeg inntrykk av.

Den prinsipielle betydningen av hans innvendinger får jeg imidlertid ikke ordentlig tak på. Dels peker han på enda en meningsforskjell innenfor konsens-syndromet, viktig nok, de ulike oppfatningene av regjeringen Nygaardsvold og ikke minst dens sikkerhetspolitikk. Dels tar han fatt på hva årsaken til konsens-syndromet kan være, lanserer ingen egen årsaksforklaring, men nøyer seg med å så tvil om konsens om demokratiske verdier kan være grunnen til den konsens som har preget historieskrivingen om okkupasjons-tiden. Tvilen oppstår, mener han, fordi slik demokratisk konsens ikke ellers har ført til historiografisk enighet hverken når det gjelder norsk historieskriving om 1814 eller tyskernes oppfatning av sin egen historie (den tyske historikerstriden).

Slike komparative eksempler beviser imidlertid ikke at en demokratisk konsens ikke var årsaks-operativ i Norge etter 1945. Det viktigste er likevel at min årsaksbestemmelse ikke primært gikk på det demokratiske, men på konsens-dannelsen som sådan. Min årsakspåstand er med andre ord: Under krigen utviklet den nasjonale front seg mot stadig større konsens. Denne konsens ble ført over på etterkrigstidens historieskriving om denne tiden og er følgelig å betrakte som en hovedårsak til den nasjonale konsens som har preget denne historieskrivingen.

Sørensen tillegger meg den mening at det ikke skulle være mulig å skrive seriøst om NS fra et NS-vennlig standpunkt. Det mener jeg ikke. Men jeg hevder at det hittil ikke har forekommet noen slik historieskriving, og jeg har begrunnet hvorfor. Jeg oppfatter ikke Odd Melsoms bøker – «det nærmeste vi kommer en offisiell NS-historie», rost av Sørensen, – som seriøs historieskriving, men – med Sørensens egne ord – som «ensidige» og «apologetiske». Selvsagt har en historiker nytte også av slike fremstillinger, men seriøs historieskriving er det ikke. Eller – for å stille kravene litt lavere – noen vilje til distanse,

også til egne preferanser, viser de ikke. Den eneste jeg kjenner som har nærmet seg et slikt ideal, er Råkon Møyer i *Et annet syn* (1952).

Jeg synes Sørensen skriver litt kronglete om «nasjonalistisk», «nasjonal» og «patriotisk» og konstruerer innvendinger der jeg ikke kan se at det er grunnlag for noen. Jeg presiserer følgende som jeg mener ligger i hva jeg skrev, og som jeg synes at jeg finner igjen hos Sørensen. Det er umulig i dag å operere med begrepet «nasjonal» uten å gi det også et demokratisk innhold. Ofte glir «nasjonalistisk» og «nasjonal» over i hverandre. Men nettopp for krigstiden er det viktig å insistere på et skille fordi man griper noe vesentlig ved NS når man sier at det var et «nasjonalistisk», men ikke «nasjonalt» parti.

Det må videre være riktig å si at mange NS-folk var «patriotiske» i den forstand at de oppfattet seg selv som «fedrelandskjærlige» og handlet ut fra en slik «fedrelandskjærlighet». Men man kan ikke derfor anvende «nasjonal» om slike motiver og slike handlinger. Det underliggende metodiske poeng er at historikeren har en selvsagt plikt til å gjengi selvpoppfatningene hos fortidens aktører, gjerne også gjennom deres bruk av positive begreper om seg selv. Det er viktig å gjøre det fordi det gir innsikt i motiver, og ingen handlinger kan forstås uten motiver. Men like selvsagt velger historikeren sine egne, endelige kategorier. De kan samsvare mer eller mindre med aktørens selvpoppfatninger, eller de kan stå klart i strid med dem. Historikernes kategorisering av NS er – i norsk sammenheng muligens et ekstremt – tilfelle av det siste.

Jeg er imidlertid enig med Sørensen når han antyder at et interessant undersøkelsesfelt må være nasjonalismens forbindelser både med det demokratiske og udemokratiske under dens historiske utvikling i Norge. For den har jo hatt forbindelser begge veier. Da får man også klare av om den distinksjonen mellom «nasjonal» og «nasjonalistisk» som jeg mener er vesentlig for okkupasjons-tiden, har noe for seg i tidligere faser av nasjonalismens utvikling.

III.

I en fotnote nevner Sørensen en meget interessant problemstilling i forbindelse med det demokratiske og nasjonale. Han sier: «Der- som det å slutte opp om det politiske demo- kratiet var et «vesenskjenntegn» ved å være nasjonal, hvor vil Grimnes i såfall plassere kommunister som ønsket å erstatte det na- sjonalsosialistiske okkupasjonsstyret med proletariatets diktatur?» Denne problemstil- lingen fortjener en drøftelse, og savnet av en dyptpløyende monografi om NKP under kri- gen bør ikke avholde oss fra å begynne.

En første presisering er at det ved siden av «anasjonal» finnes andre begreper som «anasjonal» eller «ikke-nasjonal». For okku- pasjonstiden bør «anasjonal» etter min me- ning forbeholdes politisk og ideologisk opp- slutning om NS, urimelig vidtrekkende øko- nomisk samarbeid med okkupanten og andre markante uttrykk for at man positivt utnyttet eller støttet regimet, med andre ord ikke så langt fra, men heller ikke helt identisk med hva rettsoppjøret tok sikte på å ramme. Etter mitt skjønn var NKP aldri noe nasjonalt parti fordi det i utgangspunktet av- viste demokratiet og senere hadde et visst tvetydig forhold til det. Dermed har jeg ikke sagt at det var et anasjonalt parti, men fore- slår heller begreper som «ikke-nasjonal» eller «anasjonal» for dets virksomhet under okkupasjonen.

Nøkkelen til NKPs atferd er og forblir partiets proletariske internasjonisme, i praksis dets underordning under Moskva enten denne underordningen i det konkrete tilfelle forstås som umiddelbar direktivetterlevelse, eller at partiet «tar sine signaler» fra Moskva, og selv om Moskva-direktivene/signalene kan gi atskillig rom for lokal tilpasning og taktisk fleksibilitet. NKPs anasjonale karakter for- toner seg klarest fram til årsskiftet 1941/42. Riktignok var partiet hele tiden antinazistisk ideologisk sett, og det må sies å ha slått inn på en motstandslinje da det fortsatte sin partivirkosomhet i illegalitet etter at partiet ble forbudt 16. august 1940. Men det var fort- satt et revolusjonært parti, anerkjente ikke demokratiets viktigste institusjonelle symbo- ler, konge og regjering, som var så viktige for den motstand som ellers vokste fram, og parti- et aksepterte heller ikke noen militær mot-

stand. Moskvas støtte til Hitler-Tyskland var grunnlaget for denne anasjonale posisjon.

Annerledes forholder det seg for tiden etter årsskiftet 1941/42 fordi NKP med en viss tidsforsinkelse la om sin politikk etter det tyske overfallet på Sovjet 22. juni 1941. NKP gikk nå inn for en full motstandslinje som innebar både anerkjennelse av eksil-myndig- hetene og militær motstand. Den revolusjo- nære internasjonale Komintern ble oppløst i 1943, og NKP kom til å gå så langt som til entusiastisk å hylle kongen som et vern for demokratiet. Altså et nasjonalt parti fordi det kjempet innenfor en felles motstandsfront og nå var demokratisk og reformistisk?

Det kommer an på hva man tror at NKP nå «egentlig» var, hvor prinsipielt det var blitt et reformistisk og demokratisk parti, og hvor lite det skjelte til etterkrigstiden og regnet med en fornyet kamp for den proletariske re- volusjonen da. Med andre ord, hvor langt var kombinasjonen av motstandskamp og demo- kratisk reformisme bare en taktisk omleg- ging? Spørsmålet kompliseres ikke bare ved at vi kjenner lite til krigslederen Peder Fu- rubotns «innerste» tanker, men også ved at de mange som strømmet til NKP under kri- gen, gjorde det nettopp på grunnlag av den nevnte kombinasjon og knapt hadde mange tanker om revolusjon og proletarisk diktatur.

Denne nyrekrutteringen var naturligvis viktig, men partiet var ikke bare de nye, men også de gamle, de Moskva-orienterte sjikt, og det var først og fremst de som hadde hånd om den prinsipielle utformingen av politik- ken. Det er altså mulig å hevde at det forble noe tvetydig ved NKPs holdning til det «bor- gerlige» demokratiet, og jo mer man under- streker denne tvetydigheten, dess vanske- liggere blir det naturligvis å klassifisere NKP som et nasjonalt parti. Det ble et illegalt parti, et motstandsparti med sin egen mili- tante heroisme, samtidig som det inngikk i en samlet hjemmefront. Men det gjorde det på sine egne premisser, og de var til syvende og sist – det blir da min påstand – mer pre- get av kommunistisk internasjonisme med dens tvetydige forhold til demokratiet enn av hjemlige demokratihylende nasjonale hold- ninger. Altså likevel fortsatt et anasjonalt parti.